

Barnets bästa?

Ett etiskt dilemma av Per-Daniel Liljegren inom ramen för Skolverkets utbildningssatsning om hedersrelaterad problematik hösten 2010

Prolog

Den här berättelsen handlar inte direkt om vad vi brukar tänka på när vi hör uttrycket ”hedersrelaterad problematik”. Ändå är det ett exempel på hur en far bryter mot svensk lag för att hantera ett besvärligt dilemma för sitt barns bästa, enligt hans mening.

Andra erfarenheter kunde kanske stämma in bättre på begreppet ”hedersrelaterad” men reflektionen över en självupplevd händelse är också ett försök att förstå mer generella utgångspunkter och principer. Genom det personliga kan vi skapa närhet till liknande situationer med konflikter mellan olika mål som står mot varandra, utan att för den skull förlägga all sådan problematik till ”den andre” eller se det som något exotiskt.

Den avslutande epilogen är något teknisk och upptar en något större del men är inte nödvändig för förståelsen av dilemmat utan problematiserar detta ytterligare. Tiden och utrymmet har inte räckt till för att ge fullständiga referenser till alla påstående men den som är intresserad kan kontakta mig för bättre underlag och förklaringar.

De ingående personerna har gett sitt tillstånd till att jag får berätta historien och reflektera över den.

*

Episod

När vi flyttade från Göteborg till Storuman hösten 1997 blev det många och långa resor för mig och min fru tillsammans med vår nyfödda dotter innan vi var på plats. Om allt gick väl kunde vi tillryggalägga de 108 milen på 14 tim, eller t.o.m. kortare tid, men det förutsatte en ganska målmedveten körning med effektiva raster. Ju mer vi stannade, desto mer utdragen blev färden, med ökande trötthet och nattkörning om följd, även om vi turades om att köra. Vissa helger skulle någon av oss dessutom resa tillbaka, bara någon dag senare.

Bredvid oss satt vår älskade dotter i sin bilbarnstol i framsätet. Hon var efterlängtd som få och hade fötts lagom till vår 20:e bröllopsdag. Som genom ett mirakel hade jag som kemist och min fru som laboratorieassistent lyckats få ett provrörsbarn – en teknik som senare skulle komma att belönas med Nobelpriset i medicin.

Oftast satt hon förnöjd i sin lilla stol men det var oundvikligt att hon skulle kunna sitta så hela färden utan protester, även om vi rastade. De första månaderna amrades hon varje timme. Vi stannade, körde en bit, och stannade igen, men upplevde till sist dessa avbrott som ohållbara och att bara dra ut på plågan.

Hur skulle vi göra? Vad var egentligen barnets bästa? Att bli stillastående på vägen 15–20 min per timme skulle förlänga den redan långa resan med ytterligare 3–4 timmar. Att amma under färden gick inte eftersom vi alla satt fastspända. Kunde vi låta vår dotter helt enkelt sitta kvar i sin stol utan att svara på hennes behov eller vänta på att hon helt enkelt skulle ge upp eller ”vänja sig” vid frustrationen?

Om jag inte då hade börjat läsa om hjärnans tidiga utveckling¹ och reaktion på stress hade saken varit lika enkel som när man tidigare opererade spädbarn utan bedövning eftersom man inte trodde deras nervsystem var tillräckligt utvecklat för att kunna uppleva smärta. Många var också de röster i min kultur som sade att ”barn vänjer sig, de är så anpassningsbara”. Men i mitt huvud malde nu i stället tankar på separation, kortisol, ångest, synapsbildning samtidigt som bedömningar av trafik, säkerhet och lagstiftning. Konflikten mellan vad som kunde hända på kort sikt och hur olika scenarier skulle påverka min dotters hjärna på lång sikt tilltog och ledde till gräl i bilen.

Min utgångspunkt var att denna situation måste vara totalt obegriplig för min dotter, att sitta fastspänd och ha föräldrar i närheten som inte rörde ett finger för att det skulle upphöra. Att vara beroende av lukt och smak och sensoriska intryck för att känna trygghet men samtidigt inte kunna överblicka konsekvenserna av ideliga stopp ledde till en situation som krävde någon sorts handling av vuxna.

Så föddes tanken på att bryta mot lagen. Det kändes fel, och orsakade ännu mer gräl, men kändes samtidigt som det mest rätta i en situation som ingen av oss ville befinna oss i och som definitivt inte verkade vara för barnets bästa. Jag menade att om vi upprepade sådana här händelser kunde det påverka hennes hjärna negativt på lång sikt, kanske mer stresskänslig som vuxen, kanske otrygg anknytning, kanske bristande kognitiv utveckling. Det var *nu* vi formade vår blivande tonåring. Min fru var mer oroad för säkerheten på kort sikt och menade att det överhuvudtaget inte skulle bli någon långsiktig utveckling om vi skulle råka ut för en olycka.

Plötsligt hände det ändå! Jag saktade in, knäppte upp bilbältet för min dotter, min fru lade henne mot bröstet och allt blev lugn och frid.

¹ Kotulak, R., 1997, *Inside the brain: revolutionary discoveries of how the mind works*, Andrews and McMeel,.

Bilen rullade nu vidare med ett gäng lagbrytare men efter en stund satt vår dotter åter fastspänd men förnöjd i sin stol och somnade. Min fru frågade:

– Vad hade du gjort om vi hade krockat?

– Det vet jag inte, svarade jag. Kanske hade jag ångrat mig men nu krockade vi i varje fall inte.

*

Epilog

Det vore förmätet att försöka hävda att mitt agerande var rätt eller fel på det klena vetenskapliga underlag jag hade då. Dessutom beror bedömningen på den norm som tillämpas och vilka värdehierarkier som är utgångspunkt.

Rent juridiskt var mitt agerande fel i Sverige enligt 4 kap. 10 § trafikförordningen:

10 § Vid färd på väg i en personbil, en lastbil, en tre- eller fyrehjulig motorcykel med karosseri eller en tre- eller fyrehjulig moped med karosseri gäller i fråga om användning av bilbälten och andra skyddsanordningar följande:

1. Alla som färdas i ett fordon som är utrustat med bilbälten skall använda en plats som är försedd med bilbälte, om en sådan plats är tillgänglig, och använda bältet. Barn som är kortare än 135 centimeter skall använda bilbarnstol, bälteskudde eller annan särskild skyddsanordning för barn i stället för eller tillsammans med bilbältet.
2. Ett barn som är tre år eller äldre och kortare än 135 centimeter får inte färdas i ett fordon där det inte finns möjlighet att använda en särskild skyddsanordning för barn, annat än vid tillfälliga transporter under korta sträckor. I sådana fall skall barnet i stället använda bilbältet när det är möjligt och får då inte färdas i framsätet i en personbil eller i en lätt lastbil.
3. Ett barn som är yngre än tre år får inte färdas i ett fordon där det inte har möjlighet att använda en särskild skyddsanordning för barn, annat än vid tillfällig färd i taxi under korta sträckor. I sådant fall får barnet dock inte färdas i framsätet. Förordning (2006:1208).

Man kan hävda att jag äventyrade mitt barns säkerhet vilket inte var barnets bästa på kort sikt.

Däremot fanns redan då och än mer idag, forskning som tyder på att de egenskaper mitt förhållningssätt syftade till att utveckla också skulle kunna ge en bättre utveckling på lång sikt, även vad gäller följsamhet mot lagar och regler, vilket jag inte visste då. Det var detta konflikten gällde!

När min dotter var lite drygt två år ville hon vid ett tillfälle ta av sig bilbältet. Jag berättade då en kort historia:

– Vet du vad? Det var en gång en flicka som åkte bil. Hon hade inte bälte. Bilen krockade och flickan for rakt igenom fönstret.

- Mamma, bäfte, sade min dotter och ville sedan i princip alltid ha bilbälte, självmant, helt utan tjat och gnat.

Döm om min förvåning när jag senare läste lite hälsopsykologi²:

Studier³ har visat att ”interna” personer är mer inriktade på att lära om sin omgivning, ställer fler frågor, bearbetar information mer effektivt och är bättre på att använda information som underlag för kommande handlingar än personer med en extern kontrolluppfattning. Som patienter på sjukhuset vet de mer om sin sjukdom, är mer nyfikna, frågvisa, känner ett större egenansvar för sin situation, vet mer om vad som leder till en god hälsa och är mer benägna att vidta åtgärder i enlighet därmed, som att t.ex. äta näringsriktigt, motionera, och kontrollera sin kroppsvikt. Det har också visat sig att ”interna” personer lyckas bättre i rökavvänjningsgrupper, uppsöker tandläkare oftare i rent förebyggande syfte, och använder **bilbälten** [min fetstil] oftare än ”externa” personer.

Den ”inre kontroll-lokus” jag försökte utveckla är alltså ”bättre” utifrån vårt svenska samhälles vanligaste värdehierarkier än den ”yttre kontroll-lokus” som skulle kunna vara konsekvenser av att inte vara lyhörd för barnets behov – utifrån barnets perspektiv.

Ytterligare ett par år senare fick man skriva till Bollibompa och berätta vad man var rädd för.

- Men jag är inte rädd för någonting, sade min dotter.

- Skriv det då sade jag, och så hjälptes vi åt och skickade vi i väg ett kort som senare lästes upp i TV.

Idag finns närmast klassiska studier av hur ungar till råttmammor som inte stryker och putsar dem, ärver detta beteende och dessutom utvecklar en ökad stresskänslighet. Genom att flytta ungar från sådana råttmammor till mer omhändertagande honor utvecklar dock ungarna bättre stresstålighet som vuxna, liksom tvärtom. Detta antyder att den tidiga utvecklingen kan vara förknippad med epigenetiska förändringar som sedan kan gå i arv till nästa generation.

Hos människa kan man få ökade kortisol svar efter upprepade separationer mellan barn i förskoleåldern och föräldrar. Höga kortisolnivåer kan ge en störd HPA-axel och påverka hippocampus negativt (som har en fundamental betydelse för spatial orientering och episodiskt minne). Man vet t.ex. också att lyhörda föräldrar är en skyddsfaktor för mental hälsa senare i livet⁴.

² Rydén, O. & Stenström, U., 2000, *Hälsopsykologi : psykologiska aspekter på hälsa och sjukdom*, 2. uppl. ed. Bonnier utbildning, Stockholm, s. 105

³ referenser här i originalet

⁴ Cederblad, M., 2003, *Från barndom till vuxenliv: en översikt av longitudinell forskning*, Centrum för utvärdering av socialt arbete, Stockholm.

Utifrån dessa fynd vore det intressant att se studier av hur den ökade psykosociala ohälsan hos flickor i tonåren eventuellt hänger ihop med den tidiga spädbarnsutvecklingen och eventuella nivåer av stresshormoner då. Detta behöver inte utesluta att hälsan kan verka god innan puberteten. Eftersom hjärnan genomgår stora förändringar tycker jag inte man kan utesluta epigenetisk påverkan under barndomen som kan komma till uttryck i tonåren.

Vad har nu detta med ”hedersrelaterad problematik” att göra?

Det förefaller som om det åtminstone finns vissa gemensamma drag som har med värderingar, kunskaper, kultur och lagstiftning att göra. Utifrån mina djupast liggande värderingar och de kunskaper jag hade och de bedömningar jag gjorde uppstod en konflikt mellan mål på kort och lång sikt.

Man skulle kunna säga att min dotters värdighet som okränkbar individ eller varför inte ”heder” krävde att jag behandlade henne på ett sätt som tillfälligt ställde sig över lagen.

Min relativa position i Inglehart–Welzels socio-kulturella världskarta med internationellt sett, extremt sekulära och självförverkligande värderingar gjorde individ- och barnperspektivet viktigare än att följa en kollektiv vilja. För min fru (från ett lantbrukarhem) var detta inte lika självklart och troligen än mindre för personer från andra kulturer.

Syftet med min uppfostran var en självständig, trygg, ansvarskännande, kreativ individ – på lång sikt. Min rationella och känslomässiga hållning baserad på begynnande kunskaper om hjärnans utveckling, spädbarns anknytningsmönster, stressforskning och Antonovskys salutogena perspektiv⁵ gjorde att jag hela tiden försökte skapa mönster av fostran och omsorg som innehöll stora mått av närhet, bekräftelse och lyhörddhet och det som Csíkszentmihályi kallar *autotelisk miljö*, viktigt för att senare kunna uppleva ”flow”⁶.

Det går givetvis inte att från detta anekdotiska exempel dra några mer långtgående slutsatser. För detta behövs longitudinella studier av liknande typ som i Cederblad (2003) ovan. Kungliga vetenskapsakademien har nyligen gått igenom all forskning man kunnat finna i Sverige om barns och ungas psykosocial hälsa sedan andra världskriget. Man konstaterar dock att det finns få vetenskapligt underbyggda studier⁷:

⁵ Antonovsky, A. & Elfstadius, M., 2005, *Hälsans mysterium*, Natur och kultur, Stockholm.

⁶ Csíkszentmihályi, M. & Grip, G., 2006, *Flow: den optimala upplevelsens psykologi*, Natur och kultur, Stockholm.

⁷ Kungl. Vetenskapsakademien State of the Science Konferens Preliminärt Uttalande Trender i barns och ungdomars psykiska hälsa i Sverige, 12–14 april 2010

Panelens bedömning är att det har skett en ökning av vissa typer av psykisk ohälsa hos ungdomar, till exempel nedstämdhet och oro, från mitten av 1980-talet till mitten av 2000-talet. Andelen flickor med sådana problem har i vissa fall dubblerats eller tredubblats. Pojkarna följer flickornas uppåtgående trend, men betydligt färre anger att de känner nedstämdhet och oro. /.../

Anmärkningsvärt är också att unga inte följer den drastiska minskning i självmordsfrekvens som syns i alla andra åldersgrupper. Istället ligger ungdomsgruppen stabilt på ungefär samma nivå.

Det är slående hur lite vetenskaplig grundad kunskap det finns om förändringar i barns psykiska hälsa, speciellt mindre barns. Utifrån underlaget kan panelen inte göra något tydligt uttalande om barn i åldern 0-10 år. Underlaget ger inte heller panelen möjligheter att uttala sig om hur den upplevda psykiska ohälsan påverkar unga i deras liv.

Vi kan i varje fall konstatera som föräldrar att just vår dotter idag verkar vara en tonåring med god fysisk, mental och social hälsa. Vi tycker oss skönja en individ med stark känsla av sammanhang, förmögen att uppleva ”flow” och med en stor ”inre kontrollokus” och god följsamhet mot normer, lagar och värderingar.

– Tonåringar ska vara fostrade senast vid fyra års ålder, menade hjärnforskaren Martin Ingvar i ett radioprogram.

Min enkla grundtanke var att denna första period i livet skulle innehålla rikligt med stöd och stimulans men också att det fanns ett komplimentärt förhållande mellan de egenskaper man vill se utvecklas och de lärsituationer man bidrar till som förälder (och/eller pedagog). Bästa träningen för kaos är inte en kaotisk barndom utan en lugn och rofylld spädbarnstid med lagom utmaningar. Självständighet utvecklas inte i första hand genom att sova ”isolerad” i egen säng i eget rum från tidig ålder utan från famnen och närheten som trygg bas. Ibland kolliderade detta synsätt med gängse normer och värderingar, och resulterade i etiska och/eller praktiska dilemman. Bilfärderna mellan Göteborg och Storuman var bara några av många exempel på detta.

Det framstår paradoxalt att ”barnets bästa” som ledde fram till denna utveckling, enligt min bedömning, t.o.m. gick via lagbrott, även om dessa idag är preskriberade.

Utifrån dessa reflektioner skulle man nu kunna gå vidare och föreslå åtgärder man *hade* kunnat göra för att få ett agerande i linje med både kort- och långsiktiga mål. Bättre ekonomi, billigare resor med tåg och buss, större arbets- och utvecklingsmöjligheter på hemorten etc.

Att arbeta med hedersrelaterad problematik borde på liknande sätt kunna innebära att försöka se alternativa lösningar så att både lagstiftarens och kulturens mål i mesta möjliga mån förblir invarianta.